

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2023.18.292452>

УДК 323.3:316:45:94 (477) "18"

USE OF THE NAME "UKRAINE" IN THE OFFICIAL CORRESPONDENCE OF THE HETMAN I. MAZEPA AND HIS RESPONDENTS (1700 – 1709)

Taras Chuhlib

DSc (History), Professor
Dr. Hab. (History),
Institute of History of Ukraine National
Academy of Sciences of Ukraine
4, Hrushevskoho Str.,
Kyiv, 01001, Ukraine
ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-2604-4816>
E-mail: taras_chuhlib@ukr.net

Citation: Chuhlib, T. (2023). Use of the name "Ukraine" in the official correspondence of the hetman I. Mazepa and his respondents (1700 – 1709). *Chornomors'ka mynuvshyna: notes of the Department of the history of Cossacks in the South of Ukraine* / V. A. Smolij, ed. Odesa, vol. 18, pp. 3 – 15.

Submitted: 19. 09. 2023

Annotation

*The purpose of the article is to highlight the use of the name "Ukraine" in the official epistolary of Hetman Ivan Mazepa in the context of his relations with the governments of the Moscow Kingdom, the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Kingdom of Sweden, as well as in the context of internal political relations in the Zaporozhian Army. **Methodological** approaches consist in the study of these historical problems through the prism of conceptual history and are revealed by the author of the article using the diachronic semantic method in the direction of historical and linguistic analysis of lexemes with the words "Ukraine" and "Ukrainian" used in written discourse during 1700 – 1709. **Scientific novelty.** It is proved that, given the events of the Great Northern War of 1700 – 1721, the government of the Zaporozhian Army not only took an active part in it, but also conducted extensive correspondence with the warring parties. In this interesting diplomatic communication between Baturyn, Warsaw, Moscow, and Stockholm, the name "Ukraine" was repeatedly used. The conclusions of historians on the study of the texts of international and domestic political epistolaries of Hetman I. Mazepa are supplemented. **Conclusions.** It has been determined that in the texts of treaties and diplomacy of the Hetman's government with its foreign policy allies and enemies during the studied historical period, the polytonym "Ukraine" was repeatedly used as a synonymous conceptual name of the state of the Zaporozhian Army. This polytonym was used by the Hetman's government in the correspondence of the Zaporozhian Army with the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Muscovy, and the Kingdom of Sweden to mark the territory that was under the rule of Hetman I. Mazepa during the second half of the seventeenth and early eighteenth centuries, and before that, his predecessors in the hetman's office. At the same time, in the royal chancelleries of Warsaw, Moscow and Stockholm, diplomatic acts used official conceptual phrases with the words "Ukraine" and "Ukrainian" agreed with the Hetman's government of the Zaporozhian Army, such as: "Ukrainian fortresses", "Ukrainian borders", "Ukrainian liberty", "defend Ukraine", "whole Ukraine", "present-day Ukraine", etc. Other semantic constructions that appeared with the words "Ukraine" and "Ukrainian" in the official discourse of Eastern and Northern Europe in 1700-1709 are also studied.*

Key words: Ukraine, concepts, Zaporozhian Army, Ivan Mazepa, linguistic construction, Polish-Lithuanian Commonwealth, Moscow Kingdom, Swedish Kingdom, epistolary.

УЖИВАННЯ НАЗВИ «УКРАЇНА» В ОФІЦІЙНОМУ ЛИСТУВАННІ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ ТА ЙОГО РЕСПОНДЕНТІВ (1700–1709 рр.)

Тарас Чухліб

Доктор історичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту історії України
Національної академії наук України
вул. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна

ORCID:

<https://orcid.org/0000-0002-2604-4816>

E-mail: taras_chuhlib@ukr.net

Цитування: Чухліб Т. Уживання назви
«Україна» в офіційному листуванні гетьмана
І.Мазепи та його респондентів (1700 –
1709 рр.).

Чорноморська минушина: записки
Відділу історії козацтва на півдні
України: зб. наук. праць / за ред. В. А. Смолія.
Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2023. Вип. 18.
С. 3 – 15.

Отримано: 19.09.2023

Анотація

Мета статті полягає у висвітленні уживання назви «Україна» в офіційному епістолярії гетьмана Івана Мазепи у площині його стосунків як з урядами Московського царства, Речі Посполитої та Шведського королівства так і у контексті внутрішньо-політичних відносин у Війську Запорозькому. **Методологічні** підходи полягають у дослідженні даних історичних проблем через призму понятійної історії та розкриваються автором статті за допомогою діахронно-семантичного методу в напрямку історико-лінгвістичного аналізу лексем зі словами «Україна» та «Український», що були уживані у письмовому дискурсі протягом 1700 – 1709 рр. **Наукова новизна**. Доведено, що, зважаючи на події Великої Північної війни 1700 – 1721 рр., уряд Війська Запорозького не тільки брав у ній активну участь, але й вів велику переписку з ворогуючими сторонами. У даному цікавому дипломатичному спілкуванні між Батурином, Варшавою, Москвою та Стокгольмом неодноразово вживалася назва «Україна». Доповнено висновки істориків щодо вивчення текстів міжнародного та внутрішньо-політичного епістоляріїв гетьмана І. Мазепи. **Висновки**. Визначено, що в текстах договорів й дипломатії гетьманського уряду зі своїми зовнішньополітичними союзниками та ворогами протягом досліджуваного історичного періоду неодноразово, як синонімічна понятійна назва держави Військо Запорозьке, вживався політонім «Україна».

Даний політонім використовувався гетьманським урядом в переписці Війська Запорозького з Річчю Посполитою, Московською державою та Шведським королівством для маркування території, як впродовж другої половини XVII – початку XVIII ст., знаходилася під владою гетьмана І. Мазепи, а перед тим його попередників на гетьманській посаді. При цьому, в монарших канцеляріях Варшави, Москви та Стокгольма у дипломатичних актах вживалися узгоджені, з гетьманським урядом Війська Запорозького, офіційні понятійні словосполучення зі словами «Україна» та «Український» як: «Українські фортеці», «Українські кордони», «Українська вольність» «боронити Україну», «ціла Україна», «сьогобічна Україна» тощо. Досліджено інші смислові конструкції, що з'являлися за допомогою слів «Україна» та «Український» впродовж 1700 – 1709 рр. в офіційному дискурсі країн Східної та Північної Європи.

Ключові слова: Україна, поняття, Військо Запорозьке, Іван Мазепа, лінгвістична конструкція, Річ Посполита, Московське царство, Шведське королівство, епістолярій.

У 1699 р. між Річчю Посполитою та Османською імперією було підписано Карловицький мирний договір. На виконання положень цього договору, що завершив довголітню війну 1684 – 1699 рр., до Стамбулу відправилося представницьке посольство з Варшави. Добре знаючи міжнародне життя східноєвропейського регіону, український гетьман Іван Мазепа повідомляв у 1700 р. до Малоросійського приказу в

Москву про це посольство Корони Польської на чолі з Р. Лещинським до Високої Порти: «...І хочуть поляки, щоб солтан *ту Україну уступив їм*, щоб її від Москви відлучити і собі присвоїти» [27]. І, справді, бажаючи прилучити Річ Посполиту до політичного союзу проти Шведського королівства, Московська держава погоджувалася на територіальні уступки польському королю Августу II. Однак, коли до Москви прибули польські послы для укладення чергового договору, Петро I, зважаючи на авторитет українського гетьмана в міжнародних справах, відправив до нього для дипломатичної консультації свого дяка Б. Михайлова [39, С.307]. 19 квітня 1701 р. царський посланець привіз до м. Батурина проект умов польсько-московського договору, за яким поляки вимагали «*спірні землі України*» від Стайок до Чигирини [11, с. 31 – 32]. Згідно з розпорядженням царя, І. Мазепа мав ознайомитися з ними і висловити свою думку, на що гетьман запропонував віддати Польщі Стайки, Трахтемирів і Трипілля, але не погодився на уступлення таких українських міст як Чигирин, Канів, Черкаси і Крилів [41, с. 16 – 39]. Отже, як бачимо, у даному випадку назвою «Україна» маркувалися землі Правобережної України.

На початку XVIII ст. полковник Вінницького та Богуславського полку Самійло Самусь, який впродовж 1693 – 1704 рр. проводив свою діяльність на правобережних землях України підписував свої листи та універсали як «наказний *гетьман Український* Й[ого] К[оролівської] М[илості]». Він проводив стосунки з Лівобережним Гетьманатом, вів переписку про об'єднання України з гетьманом І. Мазепою, а, отже, був його активним респондентом. Зокрема, в універсалі до козацької старшини Поділля від 7 вересня 1702 р. наказний гетьман Самусь зазначав: «...Пану Гетьману Мазепі цілою душою присягнув ... служити вірно на службі монаршій і регіментарській за *весь народ православний Український*, щоб від того часу ляхи з *отчизни наших українських* відійшли і вже більше *на Україні* не розпоряджалися...» [6]. Якщо заява про підданство І. Мазепі свідчила ні про що інше, як про самусеве бажання сполучити право- і лівобережну частини Українського Гетьманату, то застосовані ним такі лексичні словосполучення як «український православний народ» та «наші українські отчизни» (тобто Правобережна та Лівобережна України. – Т. Ч.) були проявом патріотизму та ранньонаціональної ідентичності автора.

Облога головного форпосту коронної влади Польсько-Литовської держави на Правобережній Україні – міста Білої Церкви – тривала з 2 вересня 1702 р., та завершилася капітуляцією польської залоги перед десятитисячним козацьким військом 10 листопада. До рук гетьмана Самуся і його повстанців потрапили великі трофеї і того ж дня Самусь відсилає листа до І. Мазепи з повідомленням про взяття польської фортеці «*українською зброєю*» (саме так писалося у даному листі. – Т. Ч.) й пропонує останньому направити до Білої Церкви «якусь знатну надійну людину» на посаду коменданта та «людей з сотню – другу, які б перебували в місті на правах залоги» [28]. 14 жовтня того ж року Самусь звернувся до великого коронного гетьмана Речі Посполитої Є. Любомирського з листом, в якому говорив, що «вольностей, згідно права нашого, не маємо *в Україні*» [7].

У 1703 р. за дорученням гетьмана І. Мазепи писар Стародубського полку Опанас Покорський проводив контррозвідувальну діяльність на території Великого князівства Литовського. О. Покорський начебто від імені полковника Михайла Миклашевського проводив таємні переговори з троцьким каштеляном Михайлом Казимиром Котелом задля вивідування правдивої інформації про зміст розмов, які велися під час неодноразових зустрічей між литовським урядовцем та впливовим козацьким

полковником. Нагадаємо, що тоді козацькі війська під проводом стародубського полковника і наказного гетьмана М. Миклашевського проводили військові дії на території Литви проти прихильників шведського короля Карла XII. Виявилося, що Котел пропонував Миклашевському агітувати Мазепу та його оточення за повернення їх під владу «дідичного пана»-польського короля, тобто перехід Лівобережної України до складу Речі Посполитої на умовах Гадяцької угоди 1658 р.

Наданий за результатами поїздки О. Покорського гетьману І. Мазепі документ складався з 17 пунктів й був свого часу відшуканий, опублікований та досліджений О. Оглоблиним [17, с. 238 – 241]. Політичну ситуацію навколо «місії Покорського» до Литви добре проаналізував і сучасний історик С. Павленко [19, с. 55 – 57]. Т. зв. «пункти Котела» засвідчували наявність серед козацької старшини ідеї про перехід України до зверхності польського короля. Зауважимо, що даний документ став відомим Мазепі наприкінці 1703 р., тобто відразу ж після прибуття писаря Покорського до м. Батурина. Уже у 1-му пункті йшлося про те, що М. К. Котел з „польського боку”, а М. Миклашевський з „української сторони” домовлялися про те, **«щоб Україна в такій же вольності процвітала як Корона Польська та Велике князівство Литовське»**. А у п. 6-му обумовлювалося, що **«вольность Українська** буде така, як Річ Посполита коронна і литовська, і така ж **буде Річ Посполита третя українська**, і скільки сенаторів із Литви і з Корони, скільки осіб гідних впевнених, стільки ж місць сенаторських засідати мають **в Україні...** шляхта при своїх вольностях... Чин духовний, міщани при своїх вольностях...» [9, С. 266].

Протягом грудня 1703 р. московський урядовець Ф. Головін написав три листи гетьману І. Мазепі з настійливим проханням купити для військових потреб **«воли і вози на Україні»** [9, с. 64]. На виконання умов польсько-російського Нарвського мирного договору 1704 р. лівобережний гетьман І. Мазепа ввів у східні воєводства Речі Посполитої близько 30 000-е українське козацьке військо. Про те, що Правобережна Україна, починаючи з травня 1704 р. знаходилася під владою гетьмана І. Мазепи свідчили, зокрема, його слова у листі до белзького воєводи та великого коронного гетьмана А. Сенявського: «Коли ж в воєводстві Брацлавському і Київському, а також у Подільському, особливо в тих місцях, котрі ще до волі Царя Й[ого] М[илості] знаходяться під владою моєї гетьманської булави... Лист найяснішого Царя Й[ого] М[илості] писаний... має в собі виразну волю Його Царської Величності, до повернення свого монаршого, він **утримує Україну під моїм управлінням...** А до того ж там мало не скрізь у Брацлавському, Київському і Подільському воєводствах в пониззі рік Дніпра і Бугу козаки живуть, мають своїх полковників і сотників...» [12, с. 101 – 102]. 14 серпня 1705 р. у листі до новгородського старости Речі Посполитої гетьман І. Мазепа обіцяв, що козаки не «будуть чіпати його добр **в Україні»** [14, с. 304], тобто не будуть з його земельних маєностей на Правобережній Україні збирати продовольство на військові потреби.

На початку жовтня 1705 р. українська армія гетьмана І. Мазепи перебувала вже неподалік Замостя. Тут український гетьман отримав розпорядження від Ф. Головіна щодо входження до міста під виглядом польських військ й залишення у місті боєздатного гарнізону з артилерією [10, с. 1014]. У цей час Мазепа скаржився Петру І на дії польських союзників, які «не тільки утиски в добуванні збіжжя [роблять], но і забойства чинять» [5, с. 149 – 150] [3]. Тоді ж гетьман Мазепа отримав «статті» від Петра І з наказом залишити 25 тисяч «чоловік добрих» у Белзькому та Руському воєводствах, а самому повернутися поближче до українсько-польського кордону «в зручне місце, але ближче ніж сто верст до рубежу не наближуватися, і там

розташуватися. І так **в Україні вже зможе управляти (!)**, а і полякам не без страху буде» [21, с. 468 – 469].

У грудні 1705 р. цар Петро I наказував Мазепі, який перебував у Дубно й очолював український військовий контингент у Речі Посполитій, залишити замість себе наказного гетьмана та негайно повертатися до Лівобережної України. Побоючись, що його буде арештовано І. Мазепа не хотів повертатися до Батурина й виправдовувався перед О. Меншиковим: «Я теды на тое до двору монаршего отписалем так, же хоть бы наинужнейшии потребности **в Украине** или крайняя слабость здоровья принуждали мене ку домови ити, то не могут мене от монаршей Его Царского Величества службы отторгнути і овшем, если будет монаршим интересам потребно, и умрети на оной готовем» [14, с. 155 – 158], [4].

За свідченням П. Орлика княгиня А. Дольська в одному із своїх листів до гетьмана Мазепи наводила слова генерала Рена, які той промовив під час зустрічі з нею та московським воєводою Б. Шереметевим у Львові в 1706 р.: «Пожалься Боже того доброго і розумного Івана! Він бідний і не знає, що князь Олександр Данилович [Меншиков] яму під ним рис і хоче, його відставивши, сам **в Україні бути гетьманом**» [14, с. 349].

У 1706 р. за наказом Петра I було утворено спеціальне військове формування під назвою «**Українська дивізія**», яка була з'єднанням «городових» та охотницьких полків Лівобережної та Слобідської України [1, с. 56; 35, с. 516]. Командуючий цією дивізією призначався царським указом і під час походів перебирав на себе строеве та польове управління всіма козацькими полками та російськими підрозділами, що перебували на території України. Спротив гетьмана І. Мазепа такому нововведенню з боку Москви на декілька років відтермінував практичну діяльність цього військового інституту. Однак, в травні 1708 р. на посаду командира Української дивізії було призначено майора лейб-гвардії Преображенського полку В. Долгорукова. Йому наказувалося: «...Быть со всеми москвичи, с столники, с стряпчими, с дворяны, с царедворцами, и со всеми городовыми и всяких чинов ратными людьми, и с конными драгунскими, и с пешими салдацкими, и з слобоцкими Черкасскими, и с кумпанейскими полками, **и гетманскими многими региментами на Украине командиром**» [23, с. 681, 690]. А загальне керівництво над В. Долгоруковим та усім козацьким військом мав здійснювати київський воєвода Д. Голіцин. Саме йому в листопаді 1707 р. гетьман Мазепа передав „новоустроєну” Печерську фортецю разом з козацьким гарнізоном [34, с. 318], [29].

У відповідь на образи з боку московських урядовців прилуцький полковник Д. Горленко говорив І. Мазепі: «Як ми за душу Хмельницького завжди Бога молимо й ім'я його блажим, що **Україну від іга лядського освободив**, так противним способом і ми і діти наші у вічні роди душу і кості твої будемо проклинати, якщо нас за гетьманства свого по смерті своїй в такій неволі залишиш» [10, с. 351].

«...І на тому присягаю, що я не для приватної своєї користі, не для вищих гонорів, не для більшого збагачення, а не для інших яких небудь забаганок, але для вас усіх, під владою і регіментом моїм перебуваючих, для жінок і дітей ваших, для загального добра **матки моєї отчизни бідної України**, всього Війська Запорозького і народу малоросійського, і для підвищення і розширення прав і вольностей військових, хочу те при допомозі Божій чинити, щоб ви з жінками і дітьми, і **отчизна** з Військом Запорозьким так від московської, як і від шведської сторони, не загинули» [10, с. 354], – з такою патріотично-патетичною промовою звернувся вересневої ночі 1707 р. до писаря Пилипа Орлика гетьман Мазепа, обгрунтовуючи своє таємне бажання

відмовитися від сюзернітету Москви. Окрім того, Мазепа сказав Орлику, що «...З якою силою Станіслав [Лещинський] до кордонів Українських прийде і які будуть військ Шведських в державі Московській перемоги; і якщо не сила наша буде боронити Україну і себе і маємо самі і погибель нести і отчизну губити? І сам Бог буде бачити, що за примусом те вчинили ми і, як вільний незавойований народ, старалися про спосіб цілості нашої...» [18, с. 12].

З огляду на розвиток воєнних подій під час Північної війни 1700 – 1721 рр., 7 жовтня 1707 р. гетьман І. Мазепа отримав листа від царя Петра I з пропозицією «о возвращении будто Белой Церкви и *Украины сегобочной* в посессию Речи Посполитой Польской». На це Мазепа відповідав, що Правобережну Україну «неможливо їм в посесію віддати», хіба що цар видасть спеціальний указ з цього приводу [22, с. 465].

Незважаючи на це, у жовтні 1707 р. І. Мазепа, якщо довіряти записам капелана шведського короля Нордберга, надіслав таємного листа прошведському королю Польщі С. Лещинському з пропозицією допомогти шведам знищити «шість чи сім тисяч московитів, які були *в Україні*» [16, р. 190]. Інформація Нордберга підтверджується тим, що 22 листопада 1707 р. королем Станіславом Лещинським було видано універсал «гетьманові, Війську Задніпровському Запорозькому та *всій Україні*». У ньому король Речі Посполитої закликав українців до повернення під протекцію «дідичного пана» й обіцяв захист перед «чужим ярмом» московського царя: «...Щоб ви, скинувши з себе ярмо чуже і несправедливе панування, до давніх свободи, волі і під рідне спадкове панування Королівства Польського поверталися і згадали собі старих часів *Україну*.., і зберігати ваші вірності прагенмо, але й у досконаліших і більших блаженствах утвердити і як синів єдиної і неподільної отчизни, пригорнувши до спільної матері Речі Посполитої, в правах помістях, угіддях безпеці і всіх свободах навіки утвердити хочемо і старатися будемо» [20, с. 20 – 21].

Про українсько-польський дипломатичний спір щодо території Правобережжя йшлося у мазепиному листі до великого коронного гетьмана А. Синявського, що був написаний 10 березня 1708 р.: «Я вже адресував на руки вельможному милості пану свій універсал для забезпечення безпеки його переходу, *ad restitutionem* (для повернення до Польщі. – *Т. Ч.) цілої України*, що належить до Білої Церкви, не можу *categoryce* (категорично) приймати рішення без виразної згоди його царської величності» [37, с. 19]. У квітні того ж року український гетьман уточнював в приписці ще до одного свого листа польському воєначальнику: «Щодо того, щоб *віддати Україну*, то я отримав усну заяву, що без наказу з власноручним підписом царя, вона у жодному випадку не буде повернена...» [37, с. 29]. Натомість, польські сенатори та урядовці С. Шембек та С. Денгоф у листі до царя Петра I скаржилися на українського гетьмана: «Сподівалися ми, що виконуючи указ вашої царської величності в справі *повернення України*, пан гетьман Мазепа тривалий час чинам Речі Посполитої чекання [робив]... Щоб ваша царська величність поновила укази до пана гетьмана Мазепа., щоб не тільки Білоцерківську фортецю з округою, але і інші всі фортеці, міста, містечки, села, маєтності і *міся Українські*, до королівства Польського здавна за положеннями договорів останніх вічних належні» [33]. З приводу повернення/неповернення Правобережної України Речі Посполитій граф Г. Головкін у той же час писав цареві: «...И какой ваш указ есть о *отдании Украины*, отобранной от Палея, и что совершенная отдача всей Украины удержана до возвращения короля его, и что гетман Мазепа уже к гетману коронному казаков послал... Та *взятая Украина* от Палея при выходе Августове не довольствуется» [23,

с. 772 – 773]. Вже 26 липня 1708 р. цар Петро I пише листа коронному гетьману А. Сенявському щодо зволікання з віддачею Правобережжя августівській Короні Польській: «...Неприятель больше намеряет поход свой **к Украине**; чего ради ему от оной отдалятися, пока совершенной о обращении неприятельском вид явится, невозможно; для которой причины и о возвращении **части Украины**, Речи Посполитой надлежащей, от Палея взятой, також и господ Любомирских маетностей с фортецею Полонскою ныне совершенного удовольствования вашей милости учинить невозможно...» [37, с. 91].

Цікаво, що у березні 1708 р. граф Г. Головкін писав гетьману І. Мазепі «...Будто б то его Кочубеево доношение принято за благо, и дабы он для лучшего объяснения и разговоров со мною был в ближния места к Смоленску; – и буде сей способ удастся и они приедут, то взяты будут за арест, и потщимся с помощью Господнею, чтоб тот злой корень возмущения **из Украины** был исторгнут..., ибо его царское величество сомневается, нет ли какой факции неприятельской **в Украине** чрез сих возмутителей» [37, с. 37]. 30 квітня того ж року І. Мазепа відписував Головіну стосовно «справи Кочубея»: «Тогда показалось бы, что они клеветою своею мнили, что всемилостивейший Государь тотчас поверя оной, повелит меня взять, а они возвигнут **в Украине** бунт и возмущение; по желанию своему поставят иного гетмана...» [37, с. 39]. На початку травня 1708 р. гетьман І. Мазепа у своєму черговому листі до Г. Головкіна вживає назву «Україна» у такому контексті: «И хотя, государь, Кочубей, видя свою крайнюю погибель, со всех зговорил, однако мнитца нам, что таких подозрительных людей под нынешний случай **на Украине** держать не безопасно» [37, с. 46].

У середині липня 1708 р. Мазепа отримав листа від Петра I в якому відзначалося, що „понеже неприятель идет по Днепру вниз, и потому, и по протчим всем видам намерение ево **на Украину**” [37, с. 79]. А тому гетьманові наказувалося: 1) слідкувати чи немає в Україні якихось „підсилок” чи листів від Карла XII; 2) рухатися на чолі війська до Києва й залишивши там гарнізон йти за Дніпро „в зручне місце” (очевидно, до Білої Церкви); 3) підготувати до диверсійних дій проти ворога козацьку кінноту [13, с. 186]. Гетьман виконав царські розпорядження та підготував 4-х тисячний підрозділ на чолі з київським полковником К. Мокієвським й запропонував Петру I для відправки на допомогу прихильникам Августу II до Правобережної України. У першій половині липня 1708 р. гетьман І. Мазепа писав О. Меншикову, що «тут **в Украине** внутренни огонь бунтовничий от гултьев, пяниц и мужиков во всех полках начал разжигаться, которые, услыша о вступлении **в Малороссийский край** неприятельском и о моем к Стародубу мололюдном отдалении, всюду в городах великими купами з киями и оружием ходят..., если я пойду **в Стародубовщину** одного токмо полку боронить, а тут **всю Украину** в таковых трудностях, опасностях и в начинающемся бунтовничем пожаре на крайнее разорение оставлю» [21, с. 247 – 249]. Як бачимо, тут назви «Малоросійський край» та «Україна» є синонімічними.

10 серпня 1708 р. у листі до великого коронного гетьмана Речі Посполитої А. Сенявського Мазепа повідомляв, що він на чолі війська «став **у середині України**, спостерігаючи за діями неприятеля і очікуючи для себе на подальші накази» [37, с. 26]. У цьому ж листі він писав, що відправив це послання до Польщі звичною «**українською поштою**» [5, с. 248]. Також на початку серпня 1708 р. цар писав до Мазепи, що шведська армія вже перейшла Дніпро та рухається до Пропойська, а тому гетьманові наказувалося «з Києва иттить **в Украину свою**» [11, с. 158].

Московський цар погоджувався на відправлення українських кіннотників у напрямку до Полонного й повідомляв гетьмана, що відправляє до нього на

підкріплення генерал-майора Інфланда і бригадира Полонського з дивізією російських кіннотників. 16 серпня Петро I додатково інформував І. Мазепу, що шведський король відійшов до Могилева й невідомо в якому напрямі буде рухатися, а тому гетьману наказувалося «стоять между Києвом и Черниговом» [13, с. 158]. Але на початку вересня Мазепа отримав розпорядження приготуватися у похід до Білої Церкви з огляду на те, що за останніми відомостями Карл XII «свой путь *на Україну* отменил» [13, с. 159]. 14 вересня Петро I віддав остаточний наказ про похід українського війська до Білоцерківської фортеці для допомоги полякам.

20 серпня 1708 р. московський резидент у Варшави О. Дашков запевняв графа Г. Головкина у тому, що Правобережна Україна обов'язково буде належати Польщі: «...О *возвращении Украины* объявлял им, что нынешнего ради неприятельского намерения, удержана та *часть Украины*, а после кампании неотложно отдастся» [25, с. 801]. 23 серпня 1708 р. у листі поляка Ф. Грабі, представника польського гетьмана А. Синявського при військовому штабі гетьмана І. Мазепи, продовжилася своєрідна дипломатична дискусія про політичний статус Правобережної України: «Якщо ти, ваша милість пане і добродію, маєш намір не відступатися від Августа..., а якби Ваша милість пан і добродій зважився на протилежні думки, і до того надасть чесно усіляку допомогу сили способів своїх із *приєднанням цілої України*, яка залишається у його володіння, до тіла Речі Посполитої, не чекаючи на це наказу, і як тільки ваша милість пан відкриєшся із тим рішенням своїм, відразу ж на доказ справжньої своєї сили, приєднанням обіцяє дозволити вашому милостивому пану забрати *задніпрянську Україну* і способи для відкликання військ своїх... Як підступно поводить себе цар із Річчю Посполитою, він навіть не думає *віддати України*, а був би радий бачити її під Львів і далі...» [37, с. 31 – 32].

20 вересня 1708 р. гетьман через спеціального кур'єра звернувся до свого сюзерена з повідомленням, що „малоросійський народ має певне опасіння про те, що велика *частина військ малоросійських забрана з України...*, і в дальній відстані знаходяться з України..., боронити Україну буде нікому” [11, с. 159 – 160]. На це Петро I відповідав, що як тільки він отримав відомість про те, що шведський король Карл XII Густав перейшов Сож, то відразу ж відправив військові підрозділи на чолі з Б. Шереметєвим обороняти Україну.

На початку жовтня 1708 р. у листі до графа Г. Головіна гетьман просив його донести до царя важливу інформацію про таке: по-перше, при ньому знаходиться незначна кількість війська з яким він не зможе дати належну відсіч шведам; по-друге, серед населення Полтавського, Гадяцького, Лубенського, Миргородського, Прилуцького, Переяславського, а також Чернігівського та Стародубського полків поширюються невдоволення та в окремих містах (Стародуб, Сосниця, Мглин, Гадяч) відбуваються бунти проти місцевої влади; по-третє, козацькі підрозділи, які мусили стримувати шведів розбіглися; по-четверте, «люди полків Стародубського, Чернігівського і сотень засеймських, які багаточисельними купами і таборами від наступу шведського втікаючи, у дальні польові полки йдуть, і про неприятельське нашестя *в Україну* розповідають багатьма несамовитими словами розповідають» [11, с. 165]; по-п'яте, на півдні України діють повстанські загони на чолі з ватажками Перебийносом та Молодцем, що можуть поширити „гультайство” на всю територію Лівобережжя. Але найважчим завданням гетьмана було втримати під своїм началом й ту невелику кількість козацтва, які заявляли що він „їх з військом в Стародубщину веде на крайню погибель” [11, с. 165].

Також у листі до Головкина Мазепа зауважував, що С. Лещинський разом зі шведами рухається в напрямку Києва, який не буде кому захищати, адже він за

царським наказом мусить обороняти з усім наявним військом Стародубщину. «А тоді вже, сохрани Боже, неможливо нам *тієї сторони* (Правобережної України. – Т. Ч.) і людей бідних тих тамошніх від неприятеля оборонити, яку вручив би на його ж Божий захист, то хоча б *цю сторону* (Лівобережну Україну. – Т. Ч.) старатися потрібно, при допомозі Всевишнього, так від наступу ворожого, як і від внутрішнього сумяття, охоронити» [11, с. 167], – з жалем писав у цей час гетьман. Хоча російській владі вже у середині вересня стало відомо, що шведська армія планує йти до України. Зокрема, 10 вересня 1708 р. у „Журналі чи поденній записці Петра Великого” було занотовано, що московські підрозділи «в 10 день сентября вошли в Соболев, где получили подлинную ведомость, что неприятель уже Сожу реку перешел со всем войском и к *Украине* марш свой восприял...» [26, с. 123].

6 жовтня 1708 р. гетьман І. Мазепа повідомляє графа Г. Головкина про неможливість руху українського війська у бік Стародуба з огляду на початок заворушень: «...Смятения непостоянного народа люде полков Стародубского, Черниговского и сотен засеймских, которые многочисленными купами и таборами, от наступления неприятельского уходячи, в дальние полевые полки идут и о вшествии в *Украину* неприятельском оголошают многими неистовыми словами... И если я с войском отдалюся *от Украины* в полк Стародубский..., *внутрь Украины* с войском, начинают бунты., а тут, в Украине, начнутся бунты. И тут в *Украине* своеволие гультайское ы начинающиеся смятение бунтовничеес умножится... Вельми *народ увесь потривожили* и ужаснули. А до того розголосилося и тое *по Украине*, что многих таковых промышленников, попавших з харчами и с вином войскам неприятельском встречю, в неволю побрано» [37, с. 99 – 100]. У той же час гетьман І. Мазепа видає універсал до усього населення Стародубського полку, де відзначалося: «...Війська малоросійські, залишаючись всі, слава Богу, в цілості і гарному стані, прийшли вже в полк Стародубський для захисту України від неприятеля» [30]. У першій половині жовтня 1708 р. козаки Лубенського полку зверталися особисто до гетьмана І. Мазепи відпустити їх з Стародубщини на Полтавщину: «...А в домах наших без присутності нашої там, як і в Стародубщині – руїни! Ще раз впадаючи до ступнів ніг вельможності вашої просимо, щоб за батьківською ласкою і милосердя вельможності вашої від *своїї України* за Десну не було віддалення» [31].

8 жовтня 1708 р. гетьман І. Мазепа пише листа з Салтикової Дівиці на Чернігівщині до польського мечника С. Денгофа, де вживає таке політико-топонімічне словосполучення як «українські кордони»: «...Я вже був у марші поспішаючи на допомогу Речі Посполитій до Білої Церкви, але наздогнав мене наказ, щоб я приступив до відступу і поспішив об'єднатися з армією його царської величності, проти неприятеля, котрий вже кілька неділь стоїть непорушно в *українських кордонах*, у Стародубському полку» [2]. До речі, про «кордони України» гетьман згадував і в одному з листів до Г. Головкина: «Вашей вельможности известно, что в договорах вечного мира, между царским и королевским величествами и Речью Посполитой Польской учиненных, *граница целой Украины тогочной* не описана, понеже почавши от того места, где выше Киева река Ирпень в Днепр впадает...» [37, с. 88]. У «Списку військової ради» за 9 жовтня того ж року зазначалося, щоб «...послать указ великого государя в Киев, к воеводе, к князю Дмитрию Михайловичу Голицыну, чтоб он., шел немедленно в Малороссийский край и стал в Нежине, или в котором городе прилично, в *середине Украины* с совету гетманского» [37, с. 81].

На момент входження до України шведських військ Карла XII Густава підрозділи українського козацького війська, що загалом нараховували близько 40 – 50 тисяч осіб, були розкидані на величезному театрі бойових дій – від Смоленська й Білої Церкви до Дону. Під безпосереднім керівництвом Мазепи залишалися тільки Лубенський, Миргородський, Прилуцький та 3 охочекомонних полки на чолі з полковниками Ю. Кожуховським, Г. Галаганом, А. Маламою (Андріяшем) та 4 сердюцьких полки під керівництвом Д. Чечеля, Я. Покотила, М. Антоновича та полковника Дениса [36, с. 283]. Всього Мазепа тримав під контролем 3 – 3.5 тисячі найманців і таку ж кількість „городового” козацтва.

У першій половині вересня 1708 р. гетьман І. Мазепа через надісланого до царя генерального осавула Дмитра Максимовича висловив свою незгоду з тим, що „всі наші війська в далекій відстані знаходяться *від України*, і коли *неприятель на Україну зверне*, то проти нього стати й *боронити Україну* буде нікому” [11, с. 160]. У відповідь на скаргу свого васала, Петро I відповідав, що якщо шведи все ж таки підуть до України, то він відразу ж направить до її кордонів армію на чолі з Б. Шереметєвим. Саме в царському указі до „всього Малоросійського народу” від 10 листопада 1708 р. Петро I, можливо, несвідомо охарактеризував бажання свого колишнього васала як прагнення до незалежного володарювання: «...Мазепу *в Украине самовластным князем над ними учинить...*» [24, с. 278]. Перебуваючи в Ромнах, на початку грудня Мазепа написав листа до С. Лещинського в якому від імені «*всієї України*» просив польського короля надіслати необхідну військову допомогу [32]. З цим посланням до Речі Посполитої гетьман відправив свого посланця, роменського міщанина Ф. Хлюса. Той мав передати королеві гетьманський лист з проханням якнайшвидше прийти на допомогу йому та Карлу XII Густаву.

Наведемо лише одне з положень договору 1708 р. між Шведським королівством та Військом Запорозьким, який переконливо засвідчував васальне піддання І. Мазепи королю Карлу XII Густаву: “Й[ого] К[оролівська] В[еличність] зобов’язується *обороняти Україну* і прилучені до країни козаків землі й негайно вислати туди задля цього помічні війська...” [38, с. 66; 27, с. 12]. Як стверджують історики, існувала й друга україно-шведська угода, що була укладена у квітні 1709 р. поблизу Великих Будищ. У ній відзначалося, що шведський король не буде укладати угоди з Московською державою до того часу, поки не визволить з під влади царя «*усю Україну*», а також Запорозьку Січ. Окрім того, в цьому договорі окреслювалися умови на яких запорожці погоджувалися служити Карлу XII. Укладення даної угоди підтверджується й тим, що у квітні-травні 1709 р. (точної дати, на жаль, не збереглося) гетьман І. Мазепа видав закличний універсал до усіх станів Полтавського полку Війська Запорозького з закликом переходу на бік шведського короля Карла XII та під його булаву, де зокрема, проголошував: «...Король [шведський] сам погнав [московитів] аж до їх власних земель, прагнучи з ними генеральної битви. Де ж саме московити чекали на шведів, чи вони не змогли пустити їх через таку велику воду в Польщу, в Литву і сюди *в Україну* і чи не могли вони раніше захистити полк в Охтирці від спалення і розграбування...» [15, с. 6]. Однак, військова перемога московсько-калмицьких військ поблизу Полтави у червні 1709 року стала переломною в ході Великої Північної війни й перекреслила у майбутньому не лише протекторат Шведського королівства над козацькою Україною, але й над Річчю Посполитою.

Якщо підсумувати, то назва «Україна», а також похідний від нього прикметник «український», вживалися в епістолярії гетьмана І. Мазепи та його зовнішньо- і внутрішньополітичних респондентів у таких історико-лінгвістичних контекстах:

По-перше, історико-мовному, поряд з іменниками – «повернення України», «відання України», «українська зброя», «українські кордони»; із займенниками – «та Україна», «своя Україна»; з дієсловами – «Україну уступив їм», «на Україні не розпоряджалися», «в Україні вже зможе управляти», «боронити Україну», «обороняти Україну», «йшли з України», «з України надійшла звістка», «згадали старих часів Україну», «віддати Україну», «неприятель на Україну зверне»; з дієприкметниками – «забрана Україна».

По-друге, історико-географічному, термінологічно локалізували територію – «спірні землі України», «сьогобічна Україна», «частина України», «Україна малоросійська», «Україна край тогочасний», «ціла Україна», «середина України».

По-третє, історико-політичному, адже вони політично ідентифікували державне утворення та окремих народ – «народ православний Український», «отчизни наші Українські», «Україну від іга лядського освободив», «матка моя отчизна бідна Україна»; «утримує Україну під моїм управлінням», «в Україні бути гетьманом», «бути на Україні командиром», «Мазепу в Україні самовладним князем учинити».

По-четверте, історико-міжнародному, дані терміни використовувалися для порівняння з іншими державами – «щоб Україна в такій же вольності процвітала як Корона Польська та Велике князівство Литовське», «вольность українська буде така, як Річ Посполита коронна і литовська, і така ж буде Річ Посполита третя українська», «в Польщу, Литву і сюди, в Україну».

Власне, усі ці діяхронно-семантичні сегментовані характеристики поняття «Україна» засвідчують його політонімічну та етніонімічну спроможність і довголітнє функціонування як самодостатньої назви не тільки у мовному дискурсі Війська Запорозького та епістолярії гетьмана І. Мазепи протягом 1700 – 1709 рр., але й тогочасній офіційній переписці та дипломатичних актах Речі Посполитої, Московського царства та Шведського королівства.

Джерела і література:

1. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ, 1969. 312 с.
2. Архів Головного Акту Давніх у Варшаві. Ф. «Архів Замоиських». № 3036. Арк. 294 – 295.
3. Архів Санкт-Петербурзького Інституту історії Російської академії наук (далі – Архів СПШ РАН). Ф. 83. Оп. 1. № 23. Арк. 1-2 зв.
4. Архів СПШ РАН. Ф. 83. Оп. 1. № 27. Арк. 1-5 зв.
5. Батури́нский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690 – 1709 гг. / Сост. Т. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург, 2014. 326 с.
6. Бібліотека Музею князів Чарторийських у Кракові (далі – БМЧ Краків). Відділ рукописів. Рук. 1676. Арк. 119 – 120.
7. Бібліотека Музею князів Чарторийських у Кракові. Рук. 1955. Арк. 120-123.
8. Борщак І. Договір Карла XII і Мазепи. *Стара Україна*. Львів, 1925. № 1 – 2. С. 4 – 18.
9. Гетман Иван Мазепа. Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. Сост. Т. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург, 2007. Вып. I. 288 с.
10. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Упор. С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1200 с.
11. Источники малороссийской истории, собр. Д. Н. Бантыш-Каменским. Москва, 1859. Ч. 2. 612 с.
12. Лист І. Мазепи до белзького воєводи А. Сенявського (публ. Ю. Мищика). *Сіверянський літопис*. 1998. № 1. С. 96 – 121.
13. Маркевич Н. История Малороссии. Москва, 1842. Т. 4. 468 с.

14. Мищик Ю. 3 листів гетьмана І. Мазепи. *Україна в Центрально-Східній Європі* / Відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. Вип. 3. С. 289 – 308.
15. Невідомий універсал Мазепи зі шведської бібліотеки (Публікація та коментарі О. Дубини, переклад з латинської О. Циганок). *Сіверянський літопис*. 2009. № 6. С. 4 – 19.
16. Nordberg J. A. Histoire de Charles XII. La Haye, 1748. Т. II. 390 р.
17. Оглоблин О. До історії української політичної думки на початку XVIII ст. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. Київ, 1928. Т. XIX. С. 238 – 241.
18. Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. 1862. № 10 (октябрь). С. 1 – 28.
19. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 458 с.
20. Переписка и другие бумаги шведского короля Карла X, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Ф. Орлика. *Чтения ОИДР*. Москва, 1847. № 1. С. 1 – 48.
21. Письма и бумаги Петра Великого. Санкт-Петербург, 1893. Т. 3. 1214 с.
22. Письма и бумаги Петра Великого. Санкт-Петербург, 1912. Т. 6. 865 с.
23. Письма и бумаги Петра Великого. Москва, Ленинград, 1946. Т. 7. Вып.2. 912 с.
24. Письма и бумаги Петра Великого. Москва, Ленинград, 1948. Т. 8. Вып. 1. 896 с.
25. Письма и бумаги императора Петра Великого. Москва, Ленинград, 1951. Т. 8. Вып. 2. 891 с.
26. Подьяпольская Е. Военные советы 1708 – 1709 гг. Полтава. К 250-летию полтавского сражения. Сб. ст. Москва, 2009. С. 120 – 128.
27. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). Ф. 124. Оп. 3. № 5. Арк. 114.
28. РДАДА. Ф. 124. Оп. 1. Спр. 253. Арк. 39.
29. РДАДА. Ф. 124. Оп. 4. Спр. 137. Арк. 1.
30. РДАДА. Ф. 124. Оп. 1, 1708 р. Спр. 3а. Арк. 615.
31. РДАДА. Ф. 124. Оп. 1. 1708 р. Спр. 3. Арк. 224.
32. РДАДА. Ф. 124. Оп. 1. 1708 р. Спр. 103. Арк. 2.
33. РДАДА. Ф. «Кабинет Петра Великого», Від. II. Кн. № 8. Арк. 592 – 594.
34. Сокирко О. Гетьманщина під царським скіпетром (військове будівництво в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст.). *Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних досліджень*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. С. 302 – 326.
35. Сокирко О. Українське козацьке військо в період Північної війни 1700 – 1721 рр. та організаційних реформ 30 – 60-х рр. XVIII ст. *Історія українського козацтва. Нариси в 2-х томах*. Київ: Видавничий дім «КМА», 2006. Т. 1. С. 502 – 514.
36. Сокирко О. Участь найманого війська в „мазепинському” виступі на тлі подій Північної війни (осінь 1708 – літо 1709 рр.). *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2022. Вип. 2. С. 271 – 285.
37. Україна доби Івана Мазепи 1708 – 1709 роки в документальних джерелах / Упор. С. Павленко. Київ: Мистецтво, 2019. С. 412.
38. Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709). Львів, 2002. Част. I. 366 с.
39. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава у міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. Київ: видавництво Олени Теліги, 2009. 364 с.
40. Чухліб Т. Іван Мазепа. Київ: видавництво «Арій», 2013. 268 с.
41. Чухліб Т. Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами: дилема вибору протекції. *Український історичний журнал*. 2009. №2. С. 16 – 39.

References:

1. Apanovych, O. (1969). *Zbrojni syly Ukrainy pershoji polovyny XVIII st.* Kyjiv: Naukova dumka. 312 с. [in Ukrainian].
2. Arkhiv Gholovnyj Aktiv Davnikh u Varshavi. F. «Arkhiv Zamojsjkykh». № 3036. [in Polish].
3. Arkhiv Sankt-Peterburzjkogho Instytutu istoriji Rosijsjkoji akademiji nauk (dali – Arkhiv SPII RAN). F. 83. Op. 1. № 23. Ark. 1-2 zv [in Russian].
4. Arkhiv SPII RAN. F. 83. Op. 1. № 27. Ark. 1-5 zv. [in Russian].
5. Baturynskij arkhiv y drughye dokumenty po ystoriy Ukrainskogho ghetmanstva 1690 – 1709 ghgh (2014) / Sost. T. Tayrova-Jakovleva. Sankt-Peterburgh. 326 с. [in Russian].
6. Biblioteka Muzeju knjazitv Chartoryjsjkykh u Krakovi. Viddil rukopysiv. Ruk. 1676. Ark. 119 – 120 [in Polish].
7. Biblioteka Muzeju knjazitv Chartoryjsjkykh u Krakovi. Ruk. 1955. Ark. 120-123. [in Polish].
8. Borshhak, I. (1925). Doghovir Karla XII i Mazepy. *Stara Ukrajina*. Ljviv. № 1–2, s. 4–18 [in Ukrainian].

9. Ghetman Yvan Mazepa (2007). Dokumenty iz arkhivnykh sobranyj Sankt-Peterburgha. Sost. T. Tayrova-Jakovleva. Sankt-Peterburgh. Vyp. I. 288 c. [in Russian].
10. Doba ghetmana Ivana Mazepy v dokumentakh (2007). Upor. S. Pavlenko. Kyjiv: Vydavnychyj dim «Kyjevo-Moghyljansjka akademija». 1200 c. [in Ukrainian].
11. Ystochnyky malorossyjskoj ystoryy, sobr. D.N. Bantysch-Kamenskym (1859). Moskva. Ch. 2. [in Russian].
12. Lyst I. Mazepy do belzjkogho vojevody A. Senjavsjkogho (publ. Ju. Mycyka) (1998). *Siverjanskyj litopys*. № 1. S. 96 – 121 [in Ukrainian].
13. Markevych, N. (1842). *Ystoryja Malorossyy*. Moskva. T. 4. 468 s. [in Russian].
14. Mycyk, Ju. (2003). Z lystiv ghetmana I. Mazepy. *Ukrajina v Centraljno-Skhidnij Jevropi* / Vidp. red. V. Smolij. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrainy NANU. Vyp. 3. S. 289 – 308. [in Ukrainian].
15. Nevidomyj universal Mazepy zi shvedskoj biblioteki (Publikacija ta komentari O. Dubyny, pereklad z latynskoj O. Cyghanok) (2009). *Siverjanskyj litopys*. № 6. S. 4 – 19. [in Ukrainian].
16. Nordberg, J. A. (1748). *Histoire de Charles XII*. La Haye. T. II. 390 p. [In Latin].
17. Oghloblyn, O. (1928). Do istoriji ukrajinskoj politychnoj dumky na pochatku XVIII st. *Zapysky istoriko-filologichnogho viddilu VUAN*. Kyjiv. T. XIX. C. 238 – 241. [in Ukrainian].
18. *Osnova: Juzhno-russkyj lyteraturno-uchenyj vestnyk* (1862). 10 (oktjabrj). S. 1-28. [in Russian].
19. Pavlenko, S. (2004). *Otochennja ghetmana Mazepy: soratnyky ta prybichnyky*. Kyjiv: Vydavnychyj dim «Kyjevo-Moghyljansjka akademija». 458 c. [in Ukrainian].
20. Perepyska y drughye bumaghy shvedskogho korolja Karla X, poljskogho Stanyslava Leshhynskogho, tatarskogho khana, tureckogho sultana, ghenraljnogho pysarja F. Orlyka (1847). *Chtenyja OYDR*. Moskva. № 1. S. 1 – 48. [in Russian].
21. Pysjma y bumaghy Petra Velykogho (1893). Sankt-Peterburgh. T. 3. 1214 s. [in Russian].
22. Pysjma y bumaghy Petra Velykogho (1912). Sankt-Peterburgh. T. 6. 865 c. [in Russian].
23. Pysjma y bumaghy Petra Velykogho (1946). Moskva, Lenynghrad. T. 7. Vyp. 2. 912 c. [in Russian].
24. Pysjma y bumaghy Petra Velykogho (1948). Moskva, Lenynghrad. T. 8. Vyp. 1. 896 s. [in Russian].
25. Pysjma y bumaghy ymperatora Petra Velykogho (1951). Moskva. T. 8. Vyp. 2. [in Russian].
26. Podjapoljskaja, E. (2009). *Voennye sovery 1708 – 1709 gghh Poltava*. K 250-letju poltavskogho srazhenyja. Sb. st. Moskva. C. 120 – 128. [in Russian].
27. Rosijskyj derzhavnyj arkhiv davnikh aktiv u Moskvi (dali – RDADA Moskva). F. 124. Op. 3. № 5. Ark. 114. [in Russian].
28. RDADA. F. 124. Op. 1. Spr. 253. Ark. 39. [in Russian].
29. RDADA. F.124. Op. 4. Spr. 137. Ark. 1. [in Russian].
30. RDADA. F.124. Op. 1, 1708 r. Spr. 3a. Ark. 615. [in Russian].
31. RDADA. F.124. Op. 1. 1708 r. Spr. 3. Ark. 224. [in Russian].
32. RDADA. F. 124. Op. 1. 1708 r. Spr. 103. Ark. 2. [in Russian].
33. RDADA. F. «Kabinet Petra Velykogho», Vid. II. Kn. 8. Ark. 592 – 594. [in Russian].
34. Sokyрко, O. (2003). Ghetmanshyna pid carskym skipetrom (vijskove budivnyctvo v Ukraini drughoji polovyny XVII – pochatku XVIII st.). *Ukrajina ta Rosija: problemy politychnykh i sociokuljturnykh doslidzenj*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrainy NANU. S.302 – 326. [in Ukrainian].
35. Sokyрко, O. (2006). Ukrajinsjke kozacke vijsko v period Pivnichnoji vijny 1700 – 1721 rr. ta orghanizacijnykh reform 30 – 60-kh rr. KhVIII st. *Istoriya ukrajinskogho kozactva. Narysy v 2-kh tomakh*. Kyjiv: Vydavnychyj dim «KMA». T. 1. S. 502 – 514. [in Ukrainian].
36. Sokyрко, O. (2022). Uchastj najmanogho vijsjka v „mazepynskomu” vystupi na tli podij Pivnichnoji vijny (osinj 1708 – lito 1709 rr.). *Ukrajina v Centraljno-Skhidnij Jevropi*. Vyp. 2. S. 271 – 285. [in Ukrainian].
37. Ukrajina doby Ivana Mazepy 1708 – 1709 roky v dokumentaljnnykh dzherelakh (2019) / Upor. S. Pavlenko. Kyjiv: Mystectvo. S. 412. [in Ukrainian].
38. *Universaly Ivana Mazepy (1687 – 1709)* (2002). Ljviv. Chast. I. 366 s. [in Ukrainian].
39. Chukhlib, T. (2009). *Ghetmany i monarkhy. Ukrajinsjka derzhava u mizhnarodnykh vidnosynakh 1648 – 1714 rr.* Kyjiv: vydavnyctvo Oleny Telighy. 364 s. [in Ukrainian].
40. Chukhlib, T. (2013). *Ivan Mazepa*. Kyjiv: vydavnyctvo «Arij». 268 s. [in Ukrainian].
41. Chukhlib, T. (2009). Mazepynsja Ukrajina mizh Rosijskoju ta Shvedskoj koronamy: dylema vyboru protekciji. *Ukrajinskyj istorychnyj zhurnal*. 2009. 2. S. 16 – 39. [in Ukrainian].